

क्रांतिवीर नागनाथअण्णा नायकवडी यांचे स्वातंत्र्य चळवळीतील योगदान

प्रा. डॉ. सौ. वंदना रामचंद्र लोंडे

वेणुताई चव्हाण कॉलेज,

कराड जि. सातारा

मोबा. नं. ९०२८७३९८४८

प्रस्तावना :

सर्वसामान्य माणसांसाठी देशाच्या स्वातंत्र्यासाठी संघर्ष करणारे नागनाथ अण्णा स्वातंत्र्यानंतर शेतकरी, शेतमजूर, धरणग्रस्त दुष्काळग्रस्त, प्रकल्पग्रस्त आणि उपेक्षितांसाठी अखरेपर्यंत लढत राहिले. ते कधीच थांबले नाहीत. अखंड लढत राहिले.

“पदोपदी पसरून निखारे आपुल्या हाती,

होऊनिया बेहोष धावलो ध्येयपथावरती

पाहिले न मागे, बांधू न शकलो

प्रीतीचे वा कीर्तीचे धागे

एकच तारा समोर आणिक पायतळी अंगार

गर्जा जयजयकार क्रांतीचा गर्जा जयजयकार

या कुसुमाग्रजांच्या काव्यपंक्ती नागनाथअण्णांनी सार्थ ठरविल्या. भारताच्या स्वातंत्र्य चळवळीच्या अखेरच्या वर्षात ज्यांनी प्रतिसरकार चळवळ निर्माण केली, राबवली व इतिहास घडविला त्यापैकी यशवंतराव चव्हाण, किसन वीर, जी. डी. बापू लाड, पाटणकर, बर्डे गुरुजी व नागनाथअण्णा व इतर अनेक स्वातंत्र्यसैनिक याच परिसरातले होते. स्वातंत्र्य चळवळीत नागनाथअण्णांचे योगदान दैदिप्यमान होते. अंगावर रोमांच उभे करणारे होते. प्रत्येक व्यक्तीला जीवनाचा मार्ग दाखविणारे होते.

१) स्वातंत्र्य संग्रामात सहभाग —

स्वातंत्र्यपूर्व कालखंड हा झपाटलेल्या भारतीयांचा कालखंड होता. स्वातंत्र्याच्या संग्रामामध्ये भारतातील अनेक तरुणांनी प्राणाची पर्वा न करता सहभाग घेतला.^१ १९४२ च्या चले जाव च्या महात्मा गांधीजींनी दिलेल्या आदेशानंतर पश्चिम महाराष्ट्रामध्ये भूमिका राहून स्वातंत्र्याची चळवळ सतत पेटती ठेवण्याचे काम अनेक स्वातंत्र्यविरांनी अत्यंत निष्ठेने केले. यामध्ये प्रामुख्याने यशवंतराव चव्हाण, क्रांतिसिंह नाना पाटील, वसंतदादा पाटील, किसनवीर वि. स. पागे, स्वामी रामानंद भारती, बर्डे मास्तर, धोंडीराम माळी, जी. डी. लाड, के. डी. पाटील अशी शेकडो लोक यामध्ये होती. त्यांच्या सोबत स्वातंत्र्य संग्रामात अखंडपणे काम केले. तसेच भारतीय स्वातंत्र्य लढयात सशक्त क्रांतिकारक म्हणून महत्वाची भूमिका बजावलेले आणि स्वातंत्र्योत्तर काळात गरीब

व उपेक्षितांच्या न्याय हक्कासाठी सतत संघर्षरत राहिलेले नागनाथअण्णा नायकवाडी हे एक बहुआयामी व उत्तुंग व्यक्तीमत्व होते.^२

२) ऐतवडे बु॥ येथील पोलीसांच्या छाप्यातून निसटले —

ब्रिटनमध्ये जुलै १९४५ साली निवडणूका झाल्या. त्यापूर्वी १९४५ मध्ये ब्रिटीश सरकारने अखिल भारतीय काँग्रेस कमिटीच्या कार्यकारणीचे सभासद पंडित नेहरु, मौलाना आझाद, वल्लभभाई पटेल, जे. बी. कृपलानी, डॉ. राजेंद्र प्रसाद, आचार्य नरेंद्र देव, पट्टाभी सिताराम, या शंकरराव देव यांची सुटका केली होती.^३ अनेक लोकांची सुटका झाल्यामुळे वातावरण थोडे चर्चाशील झाले होते. यावेळी २ सप्टेंबर १९४५ ला जपानने शरणागती पत्करली व दुसरे महायुद्ध संपुष्टात आले. भारतामध्ये ब्रिटीश सरकारने निवडणूका जाहीर केल्या व २० ऑक्टोबर १९४५ रोजी सरकारने सभा संमेलनावरील बंदी उठवली. त्यामुळे निवडणूकीच्या प्रचारास कार्यकर्ते मोकळे झाले होते.^४

स्वामी रामानंद भारती यांची १९४५ मध्ये तुरुंगातून मुक्तता झाल्यावर त्यांनी वेगवेगळ्या ठिकाणी मेळावा घेण्यास सुरुवात केली. ऐतवडे बु॥ गावी भूमिगतांना व गावकऱ्यांना मार्गदर्शन करण्यासाठी स्वामी रामानंद भारती यांचा मेळावा झाला. त्यानंतर राजमती पाटील यांच्या घरी जेवणाचा बेत आखला. त्यांनी पुरणपोळीचा स्वयंपाक केला होता. तेथे स्वामी रामानंदभारती, वाय. सी. पाटील, नागनाथअण्णा नायकवाडी जेवणास गेले होते. ब्रिटीश अधिकारी गिलबर्ट याला याची माहिती मिळताच तो राजमती पाटील यांच्या घरी गेला. पण समोरच्या दारातून गिलबर्टला बघताच मागच्या दारातून छातीइतक्या उंचीच्या तटावरून उडी टाकून छुप्या विहिरीत नागनाथअण्णा लपून बसले. त्यांचा ठावठिकाणा न लागल्याने गिलबर्ट पाय आपटीत राजमती पाटील यांच्या घरी गेला.^५

या पोलीस छाप्यातून निसटणे तसे महाकठीणच होते. परंतु प्रसंगावधान व धाडसी निर्णयामुळे पोलीसांना चकवता आले.

३) स्वातंत्र्य संग्राम —

१९४२ च्या स्वातंत्र्य संग्राम काळातील ६ सप्टेंबर १९४२हा काळाकुट्ट दिवस मानावा लागेल. कारण या दिवशी ब्रिटीश सरकारच्या पोलीसांनी वडूज येथील मोर्चावर गोळीबार करून ९ लोकांना ठार केले. तसेच त्याच दिवशी इस्लामपूर येथे डी. एस. पी. एट्स यांनी मोर्चाचे नेते पांडू मास्तर व विनायकराव थोरात (दादा) यांना फसवून अटक केल्यामुळे मोर्चातील लोक खवळले व भाले कुऱ्हाडी घेवून मामलेदार कचेरीवर चालून गेले. बेफाम झालेले मोर्चातील लोक आवरत नाहीत असे पाहून पोलीसांनी प्रथम लाठीमार नंतर गोळीबार केला व त्यात किल्लोस्करवाडीचा पंडया इंजिनियर व कामेरीचा विष्णू बारपटे ठार झाले. अनेक जखमी झाले. त्यामुळे जमलेले हजारो मोर्चेकरी लोक वाट दिसेल तिकडे पळत सुटले.^६ पोलीसांनी रायफलीच्या जोरावर निशस्त्र मोर्चेकरी लोकांवर विजय मिळविला होता. हे कटू सत्य वाळवा येथील २४वर्षाचा तरुण भूमिगत कार्यकर्ता नागनाथ नायकवाडी पाहात होता व त्या प्रसंगावर विचार करत होता. शस्त्रे पाहिजेत आणि शस्त्रासाठी खजिना लूटण्याची ते योजना करत होते.

४) धूळे खजिना लूट—

धुळयाजवळील वडजई गावचे कार्यकर्ते नास्तिक बाबू उर्फ फकीरा देवरे यांचा एक चुलत भाऊ दयाराम देवरे पोलीस खात्यास जमादार होते. त्याची नेमणूक धुळे पोलीस मुख्यालयात होती. १३एप्रिल १९४४ या दिवशी दयाराम ड्युटीवर असताना त्यांचेकडे सरकारी तिजोरीतून एक पत्र

आले की पाच लाख एकावन्न हजार रुपयाची रक्कम उद्याच १४ एप्रिल १९४४ तारखेस धुळ्याहुन नंदूरबार या तालुक्याचे ठिकाणी नेणेची आहे. त्याकरिता दोन हत्यार बंद पोलीसांची मागणी केली आहे. हे पत्र दयाराम देवरे यांनी फकिरा अण्णांना दाखविले. व म्हणाले की मी असे दोन पोलीस देतो की जे ४-६ महिन्यात निवृत्त होत आहेत. योजना आखली गेली. ३२ जण धुळ्यामध्ये दाही दिशांना निघून गेले. फक्त जी. डी. लाड यांचा चार जणांचा ग्रुप व नागनाथअण्णांचा चार जणांचा ग्रुप चिमखणकडे गेला होता. लुटूपुटु भांडण करून गाडी वळणावर थांबेल असे केले. गाडी थांबली व चालकाला संशय आला. चालकाच्या हातावर पिस्तुलाने दोन गोळ्या झाडल्या त्याला जखमी केले. अण्णांनी गाडीची किल्ली काढून घेतली. अशा प्रकारे शेवटी खजिन्याची लोखंडी पेटी फोडून त्यातील नोटा क्रांतिकारकांनी आपल्या ताब्यात घेतल्या. मिळालेली रक्कम सातारा जिल्ह्यात कशी आणायची हा मोठा प्रश्न होता. राजमती ताई अगोदरच धुळे येथे फकीरा देवरे यांचा पाहुणा एक सी. आय. डी. ऑफीसर होता त्यांच्याकडे येवून थांबल्या होत्या. सर्वानुमते असे ठरले की पैसे सातारा जिल्ह्यात आणण्याचे कामाकरिता धोंडीराम बापू माळी व राजमती ताई यांची निवड केली. रेल्वेने बॅगा भरून त्यांनी यायचे असे ठरले. भूमिगत कार्यकर्त्यांसाठी मदत म्हणून मुंबईच्या श्री अच्युत राव व श्री. ग. बा. नेवाळकर यांचेकडे १ लाख १० हजार रुपये पोहोचते केले. खानदेशातील भूमिगत कार्यकर्त्यांच्या खर्चासाठी १ लाख १० हजार दिले. असे दोन लाख २० हजार खर्च झालेनंतर २ लाख ११ हजार सातारा जिल्ह्याकरिता राहिले. ते जिल्ह्यातील भूमिगत चळवळीतील व कार्यकर्त्यांसाठी खर्ची पडले.^९

५) प्रतिसरकार —

भारतातून ब्रिटीशांची सत्ता उलथावून टाकण्यासाठी क्रांतिकारकांचे अनेक भूमिगत गट तयार झाले होते. सातारा जिल्ह्यातही असे काही गट होते. त्यांचे लढ्याचे स्वरूप ठरविण्यासाठी सुरुवातीची एक बैठक कुंडल गावी क्रांतिसिंह नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली झाली होती. त्या बैठकीत ब्रिटीशांच्या विरोधात पैसे देणे करायचे व ग्रामीण भागामध्ये आपली सत्ता कशी स्थापन करायची याविषयी प्राथमिक चर्चा झाली.

प्रतिसरकारच्या प्रमुख नेत्यांना आदर्श ग्रामराज्य निर्माण करताना येणाऱ्या भावी काळातील अडचणींची जाणीव होती. म्हणून प्रतिसरकारमार्फत आपण कोणती कामे अग्रक्रमाने हाती घ्यायची हे त्यांनी ठरविले. यामध्ये प्रामुख्याने भूमिगत क्रांतिकारकांच्या विषयी माहिती पुरवणाऱ्या पोलीसांच्या खबऱ्यांचा बंदोबस्त करणे, गावचा प्रमुख म्हणून कारभार चांगल्या प्रकारे न करता जनतेला त्रास देणाऱ्या पोलीस पाटील व तलाठ्यांना शिक्षा करणे, ब्रिटीशांना मदत करून अन्यायाने गोरगरीब जनतेला लुबाडणाऱ्या सावकारांचा बंदोबस्त करणे, ब्रिटीश अधिकाऱ्यांबरोबर उठबस असणाऱ्या प्रतिष्ठित मंडळीवर वचक बसविणे. दरोडेखोरांचा बंदोबस्त करणे, स्त्रियांवर अन्याय, अत्याचार करणारे ब्रिटीशांचे हस्तक, काळाबाजारवाले, सावकार, गावगुंड यांचा बंदोबस्त करणे, इत्यादी कलमांचा बंदोबस्त होता.त्यासाठी सातारा जिल्ह्यातील भूमिगतांचे त्यांच्या कार्यक्षेत्र नुसार १८ गट पाडण्यात आले व त्यांच्या पंचक्रोशीमध्ये न्यायदान मंडळ व प्रतिसरकारची स्थापना करण्यात आली.^६

स्वातंत्र्य चळवळीच्या काळात देशात जी पाच प्रतिसरकारे निर्माण झालेली होती त्यामध्ये नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखाली जी. डी. बापू लाड व त्यांच्या सहकाऱ्यांनी कुंडल येथे व नागनाथ अण्णांच्या नेतृत्वाखाली वाळवा येथे चालवलेले प्रतिसरकार यांचा समावेश होता. नागनाथअण्णा व जी. डी. बापू यांनी सातारा जिल्ह्यात अनेक ठिकाणी स्वतंत्र न्यायव्यवस्था

अस्तित्वात आणल्या. त्यामध्ये संशयित आरोपीला किंवा गुन्हेगाराला पत्री लावणे किंवा पत्री मारणे ही एक भयंकर शिक्षा होती. त्याबाबत लोकांत प्रचंड चर्चा सुरु झाली. त्यामुळे नाना पाटील यांच्या नेतृत्वाखालील या न्याय व्यवस्थेला 'प्रतिसरकार' (किंवा अपभ्रंशाने पत्रीसरकार) म्हणण्यात येत असे. प्रतिसरकारच्या काळात भूमिगत स्वातंत्र्यसैनिकांनी इंग्रज सरकारविरोधात केलेल्या अनेक कारवाया म्हणजे रोमहर्षक संघर्ष कथाच. या कथांनी जनसामान्यांच्या मनात स्वातंत्र्याच्या उर्मी जिवंत ठेवण्याचे महत्वपूर्ण काम केले. स्वातंत्र्य लढयातील कार्यकर्त्यांविषयी त्यांच्या मनात आदराची भावना असल्यामुळे भूमिगतांना लोकांचे चांगले सहकार्य मिळत असे. जिवावर उदार होवून लोक निर्भयपणे भूमिगतांना शक्य ती सर्वप्रकारची मदत करीत असत. नागनाथ अण्णा तर स्वातंत्र्य चळवळीत अनेकांचे 'हिरो' बनले होते. ते उघडपणे वावरत नसले तरी त्यांच्याविषयीच्या अनेक शौर्यकथा प्रस्तुत झाल्या होत्या. कोल्हापूर जिल्हयातील कसबे सागांव येथील पोलीस ठाण्यातून रायफली पळविण्याची घटना ही अशा रोमांचक शौर्यकथा पैकीच एक होती.^९

नागनाथअण्णांचे जीवन अत्यंत साधेपणाचे होते. साधे धोतर, शर्ट घालायचे, शुध्द शाकाहारी आहार घ्यायचे.

संदर्भ

१. पाटील रा. तु., क्रांतिसिंह नाना पाटील जीवित कार्य व तत्वज्ञान सन्मित्र प्रकाशन, कोल्हापूर, १९८४ पृ. १०
२. डॉ. पारेकर नंदा, महाराष्ट्राचे शिल्पकार क्रांतिवीर नागनाथअण्णा नायकवडी महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती, मंडळ मुंबई २०१८, पृ. १
३. अहिर जयवंत, क्रांतिवीर नागनाथअण्णा भाग -१, क्रांतिवीर नागनाथ (अण्णा) नायकवाडी गौरव समिती, वाळवे, पृ. १५
४. धर्माधिकारी भालचंद्र विष्णुपंत, क्रांतिवीर नागनाथ (अण्णा) नायकवडी, गौरव समिती, वाळवे, पृ. ३७
५. कित्ता, पृ. २९
६. कित्ता, पृ. ३०
७. कित्ता, पृ. १८, व पेटलेले पारतंत्र्य व धुमसते स्वातंत्र्य, जी. डी. (बापू) लाड, प्रकाशक - क्रांतिअग्रणी जी. डी. बापू लाड समाज प्रबोधिनी संस्था, कुंडल पृ. २६
८. डॉ. पारेकर नंदा, महाराष्ट्राचे शिल्पकार क्रांतिवीर नागनाथ (अण्णा) नायकवडी, महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती, मंडळ मुंबई, पृ. ७
९. कित्ता, पृ. १३